

Галина Лосик

аспірантка Прикарпатського
національного університету ім. В. Стефаника

НАРОДНИЙ ОДЯГ ОПІЛЛЯ ТА БОЙКІВСЬКОГО ПІДГІР'Я КІНЦЯ ХІХ — ХХ ст.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню комплексів народного вбрання Опілля і Підгір'я. Проаналізовано компоненти народного одягу в залежності від соціально-економічних факторів, географічних та кліматичних умов, світоглядних уявлень, характеру господарської діяльності власників, здійснено класифікацію одягових компонентів за статевими, віковими та майновими ознаками, а також за способом носіння. Значну увагу приділено технологічним і естетичним чинникам формування комплексу народної ноші на досліджуваній території. Доведено, що етнічна та антропологічна спорідненість спричинили спільні ознаки в комплексах одягу Опілля та бойківського Підгір'я, відповідність їхніх форм і художнього вирішення давнім традиціям, водночас звернено увагу на виразну локальну специфіку.

Ключові слова: народний одяг, компоненти одягу, локальна специфіка, художнє вирішення.

Від історії виникнення і впродовж свого розвитку існування одягу зумовлене побутовою необхідністю, кліматичними та естетично-культурними чинниками. Конкретні географічні, кліматичні, історичні, соціально-економічні обставини, суспільні відносини, етнічна приналежність, рівень культури тощо визначають характер одягу в кожному етнографічному регіоні України, його спільні й відмінні риси. Він відображав громадське й родинне становище людини, характер її праці, диференціювався на чоловічий, жіночий (дівочий і заміжніх жінок), дитячий, а також буденний, святковий, обрядовий тощо. У статті маємо на меті дослідити незначною мірою висвітлені в мистецтвознавчій літературі художні особливості народного вбрання Опілля та бойківського Підгір'я кінця ХІХ — ХХ ст.

Народний одяг був об'єктом дослідження багатьох мистецтвознавців, етнографів кінця ХІХ — ХХ ст. Перша спроба поставити дослідження народного одягу на науковий рівень

належить Ф. Вовку [1], автор виділяє локальні особливості жіночої та чоловічої ноші етнографічних груп. Важливим дослідженням є праця І. Франка, в якій детально розглянуто побут і культурно-мистецькі традиції [2, 112-119]. Художні особливості традиційного одягу ополян і підгірян також висвітлено в праці Я. Головацького [3]. Комплекси жіночого та чоловічого вбрання Опілля та бойківського Підгір'я відображені в акварелях Ю. Глоговського [4] та О. Кульчицької [5], де зображений міщанський і селянський одяг початку ХХ ст. Цінний фактологічний матеріал щодо народного одягу висвітлено у працях К. Матейко, Р. Захарчук-Чугай, С. Маковського, М. Тумової, В. Білецької, І. Гургули, Л. Бурачинської, Г. Стельмащук [8] та інших. Джерелознавчою базою дослідження компонентів народного одягу Опілля та Підгір'я є праці істориків, етнографів, художників і чималий речовий матеріал, що зберігається в музейних і приватних колекціях, фотоархівах.

До середини ХІХ ст. сформувались основні риси народного одягу. Специфічними особливостями відзначався одяг Опілля та Підгір'я, де особливо тривалим було панування Польщі, що зумовило наявність спільних рис в одязі. Схожість природно-географічних умов, характеру господарської діяльності, етнічна та антропологічна спорідненість спричинили спільні ознаки в комплексах одягу Опілля та бойківського Підгір'я. Так, у комплекси чоловічого та жіночого одягу ополян і підгірян входять однакові елементи: сорочка, поясний одяг, верхній одяг, хоча вони мають певні відмінності в крої, оздобленні.

У середині ХІХ ст. для виготовлення вбрання використовували матеріали і домашнього, і фабричного виробництва, що пов'язано з виникненням мануфактур. Сировиною для матеріалів традиційного одягу було рослинне волокно, вовна, шкури тварин, що поетапно оброблені, цілорічно, у визначені народним календарем терміни. Вирощували сорти льону-довгунця, коноплі, з яких виготовляли м'які лляні полотна, а щільніші конопляні саморобні тканини виготовляли з однорідної та неоднорідної нитки, вони були різної щільності, фактури, кольору. Матеріал для виготовлення одягу залишали природного кольору або фарбували. Виготовляли різні вовняні тканини, на

якість яких впливали властивості вовни різних порід овець. У селах були свої ремісники, що забезпечували процес виготовлення одягу — ткачі, кравці, стельмахи, кушніри.

Від кінця ХІХ ст. починають застосовувати бавовняне полотно, шовкові нитки, гарус, їхнє використання у прядиві зробило ці тканини тоншими, збагатило їхню колористику. Сукно ткали так само, як і полотно. Для пом'якшення сукна його спеціально обробляли: били в ступі та шили з нього верхній та поясний чоловічий одяг. Також використовували вибійні тканини, оздоблені ручною вибійкою, які називали "димками", проте з часом фабричні тканини витісняють вибійні. З хутра та шкури овець шили верхній та нагрудний безрукавний одяг.

Наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. у селах набувають поширення фабричні тканини, які продавали у сільських крамницях ("крам"). Замість білих штанів з власного полотна чоловіки носили вже "райтки", пошиті з грубого фабричного матеріалу. Сорочок не носили вже поверх штанів, їх опоясували крайкою. Зовсім зникли зимові штани-холошні. Дівчата перестали носити чоботи, замінивши їх черевиками або півчеревиками.

Фондові збірки музеїв дають підстави стверджувати, що майже до 50-х років ХХ ст. залишалися вишиті сорочки, запаски, лейбики (кептарі), кожухи. Поєднання фабричних тканин із саморобними привело до певної рівноваги в їх використанні, враховували властивості новітніх тканин, їх було вдало застосовано у створенні нових форм одягу. В основний комплекс вбрання входять групи натільного (сорочка), поясного або стегнового (запаска, спідниця, холошні, штани-портки). Доповнювали ці комплекси нагрудним безрукавним одягом (горсетки, кабати, камізьелки) та верхнім (сіряки, кожухи) [4, 242].

Докладну класифікацію одягу подають численні мистецтвознавчі та етнографічні праці [5-9], тому зосередимося на безпосередньому об'єкті нашого дослідження.

Одяг підгірян одночасно з тим спільним, що єднало його з одягом інших етнографічних груп населення України, зберігав виразну локальну специфіку. Основою жіночого комплексу одягу була біла полотняна сорочка, з коміром-стійкою або викладистим коміром (іл. 1). Виходячи з варіантів крою, що були

поширені в Україні наприкінці XIX ст., на території Підгір'я набула поширення тунікоподібна сорочка з плечовими уставками (прямокутні або трапецієподібні шматки тканини, що вишивали між передньою та задньою пілками по основі або пітканню стану сорочки). Уставки розширювали плечову частину сорочки й робили об'ємнішими горловину та рукави. Ширина уставки відповідала половині ширини саморобного полотна, рукав до уставки пришивали не призбираним. Цей тип тунікоподібної жіночої сорочки є найбільш архаїчним і побутовав переважно в усіх слов'янських народів.

Композиції уставок на Підгір'ї вишивали, комбінуючи геометричний і рослинний орнаменти. Важливо, що основну орнаментальну смугу вишивали геометричними візерунками. Рослинні мотиви розташовували знизу та згори або тільки під основною композиційною смугою, тобто вишивали поверхниці. Високомистецьким явищем є вишиті вище композиції уставки, зазвичай, три мотиви дерева життя. Ці символічні фігури вражають характером трактування. Часто це три стрічки, що складаються з маленьких квадратиків з крапкою всередині. Вони немов виростають з композиції уставки, а між ними вишиті два мотиви вазона. Чотири великих і дві маленькі квітки, розташовані за принципом дзеркальної симетрії, виростають з трикутника, що позначає горщик. Зустрічаються мотиви дерева життя, яке є логічним продовженням композиції квіткового букета з трьох розет тощо. Вишивка обабіч розрізу пазухи в композиційно-орнаментальному аспекті досить стриманого характеру. Образно це тонкі, завширшки 1 см та завдовжки 10-15 см, стрічки рослинно-геометризованого характеру [10, 794-795].

У першій половині XX ст. на території Підгір'я використовували сорочки, в яких рукави вишиті стрічками вертикального напрямку відносно фігури людини. Також характерним явищем у вишивальному мистецтві підгірських сіл було декорування всієї площини рукавів густо розташованими вишитими стрічками, смугами в горизонтальному порядку відносно довжини фігури. Важливо, що система розташування вишивок переважно залежала від способу крою виробу. У сорочках уставкового крою своєрідну сітчасту структуру з горизонтальних стрічок

розташовували на площині від манжета до уставки. Вишивка уставки мала основне декоративне навантаження. У сорочках із суцільно кроєними рукавами вишиті горизонтальні стрічки розташовували, враховуючи відсутність елементу уставки. Першу стрічку вишивали попри манжет, другу — посередині рукава, а третю — на плечовій частині, імітуючи водночас вишиту уставку [10, 797].

На Опіллі широко побутовала тунікоподібна жіноча сорочка, яка в кожній місцевості мала свою композиційну побудову. У святкових жіночих сорочках весь рукав був оздоблений вишивкою (іл. 2). Буденні жіночі сорочки вишивкою майже не оздоблювали або ж прикрашали дуже простою вишивкою на дудках, на обшивці. Святкові жіночі та дівочі сорочки густо прикрашали вишивкою. Характерною особливістю вишивки сорочок на Опіллі є її геометричний орнамент, який включає прості мотиви та складні геометричні елементи. Особливу увагу приділяли уставкам, які щедро прикрашали орнаментальними узорами. Висота уставок була не більша 8 см. Колір вишивки — чорний, зелений, жовтий, значне вкраплення червоного кольору. Техніка вишивання — "хрестик". Вишивка на пазухах цих сорочок відсутня, оскільки їх одягали до безрукавок, камізельок [11, 161].

У 40-50 роках XX ст. у опільських сорочках переважали суцільно покроєні рукави, повністю оздоблені вишивкою (сс. Ямниця, Калинівка, Букачівці Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.) Дуже гарно прикрашені сорочки на грудях — вишивка однією широкою смугою. Часто на Опіллі зустрічаються сорочки з круглим вирізом для голови та розрізом пазухи. Розріз застібається на "затраски". Уздовж розрізу тягнуться дві широкі смуги вишивки. Для жіночих сорочок сс. Лани, Турмир, Вербілівці, Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської обл. характерні широкі й пишні рукави. Виріз горловини оздоблювали мережкою або вузенькою смугою вишивки. По-різному оздоблювали також виріз горловини. Сорочки із суцільно кроєними рукавами збирали біля шиї на "корунку", вив'язану в кілька рядів гачком нитками одного, двох, іноді трьох кольорів. Виріз горловини був квадратний або круглий.

Часто такою “корункою” збирався і рукав. У “корунку” всілювали нитку, до якої чіпляли “кутаси”, що стягували сорочку біля шиї, так само й низ рукава. На особливу увагу заслуговують жіночі сорочки м. Миколаїв Львівської обл., що виділялися своєрідним прийомом розташування орнаментальної смуги по низу рукава на невеликій відстані від манжета. Крім того, оздоблення полків і рукавів цих сорочок поліхромною започлюючи виконували з перевагою чорного кольору та хрестикової техніки, вишивали в поєднанні зі стебнівкою. Показовою була вишивка плечової частини рукавів і манжетів і відсутність вишивки на грудях, оскільки перед сорочки покривали безрукавкою [12, 38]. Уживаним був також прийом вишивання по зморщеній приполиковій частині рукавів сорочки — бриж, який був широко вживаним елементом на Бойківщині.

Чоловічі сорочки шили з конопляного або лляного полотна. На Підгір'ї переважає тунікоподібний крій чоловічої сорочки з викладистим коміром або коміром-стійкою. Викладистий комір застібали круглою запонкою — “шпонькою”. Проріз пазухи й плечовий шов оздоблені вишивкою. Сорочку наприкінці ХІХ ст. випускали поверх штанів, доходила майже до колін. Підперезували її широким шерстяним поясом [3, 43].

На Опіллі чоловічі сорочки, як і жіночі, шили з домотканого полотна. До першої половини ХХ ст. вони були довгі до колін, носили на випуск. На початку 1950-х років почали шити короткі чоловічі сорочки з фабричної тканини. Горловину викінчували обшивкою, коміром-стійкою. Обшивку з'єднували кольоровим шнуром, який закінчувався “кутасами”. Рукави внизу закінчували дудами. Порівняно з жіночими, чоловічі сорочки були скромніше оздоблені різнокольоровою вишивкою (“хрестиком”, “стебнівкою”, “низинкою”). Вишивка пазухи — дві вертикальні смуги, строго симетричні, згідно з орнаментальною сіткою. Довжина пазухи 30-40 см (від обшивки до пояса), ширина — не більше 8 см. Орнамент дуд і обшивки був однаковий [11, 158-168]. По всій території Опілля чоловічі сорочки оздоблювали тільки геометричним орнаментом. Основу орнаменталії сорочки складали дуже дрібні геометричні мотиви із застосуванням ромбоподібних, квадратних, хрестопо-

дібних елементів. Вишивали переважно чорними, вишневыми, жовтими, зеленими, синіми кольорами (іл. 3).

Поясне (стегнове) вбрання одягали безпосередньо на нижню частину фігури, на сорочку, що зумовлювало “зв'язок натільного і поясного одягу, відповідність їхніх форм і художнього вирішення” [9, 68]. Акварелі Ю. Глоговського свідчать, що в будні селянки не одягали на сорочку ніякого поясного вбрання, просто підперезували її вовняним поясом [4, 215]. На території Підгір'я в широкому вжитку були спідниці. Різновиди полотняних спідниць мали назву димки, “мальованки”. Димка — спідниця, пошита з узорчатої домотканого тканини — вибійки, що виготовлялася за допомогою ручного відбивання узору з дерев'яної орнаментальної дошки [6, 73].

Виготовляли спідниці з домотканих полотняних, вовняних і піввовняних тканин. Поясне вбрання підгір'янок різноманітне. У Стрию, Долині, Болехові, с. Бубниці Долинського району Івано-Франківської обл. жінки носили спідниці в червоні повздовжні смуги, поблизу Станіславова — у повздовжні сині смуги. Селянки з с. Тисів Долинського району, с. Довге Стрийського району та селах в околицях Калуша, крім білих у повздовжні смуги, носили спідниці-мальованки, орнаментовані вибійкою. На території Підгір'я зафіксовані також полотняні білі традиційні спідниці без оздоб, які подекуди називали “фартух” [4, 214]. На спідниці з фабричних тканин часто нашивали горизонтальні кольорові стрічки.

У якості жіночого поясного одягу на Опіллі побутовали широкі спідниці — “полотнянки”, “полотінки” — з домотканого полотна, фарбованого в домашніх умовах (“вибиванки”, “мальованки”). Також широке застосування мали однотонні кольорові спідниці з купованої крамної тканини. Їх також шили широкими, оздоблювали в нижній частині горизонтальною смугою плису або оксамиту.

Запаска була обов'язковою складовою жіночого поясного одягу. Матеріал — домоткане полотно, вовна, а на початку ХХ ст. — фабрична тканина (кольорова та чорний оксамит). На Підгір'ї святкові запаски були вишиті та білі (без вишивки), які шили з однієї пілки полотна. Білі запаски — святкові,

призначені для старших жінок, зроблені узорчастим “чиноватим” — саржевим переплетенням. Паралельно широковживаними на Підгір’ї були запаски з двох пілок полотна, що зумовило розташування декору на місці з’єднання полотен — по середині виробу. Змережування нитками червоного кольору двох пілок запаски — традиційна ознака жіночого компоненту одягу Бойківщини. Важливо відзначити, що в гірських селах змережування виконували пряденими нитками природного сірого кольору, а в підгірських районах — нитками червоної чи іншої, панівної у вишивці барви [12, 89]. Були також із “димми” — візерунок витиснений олійною фарбою. Поширеним оздобленням були вишивка або тканий орнамент, розташована горизонтально. Повсякденні запаски “на щодень” були білі, чорні та різнокольорові, наприклад, у м. Долина — охристі й червоні [4, 215]. Чорні запаски з фабричного оксамиту оздоблювали вишивкою рослинним орнаментом технікою гладь (іл. 5).

На Опіллі запаски вишивали на білому домотканому полотні, кольоровій фабричній тканині та на чорному оксамиті фабричного виробництва. Використання рослинного орнаменту посідає важливе місце у вишивці цього елемента одягу. Зображення квітів, листя, пуп’янків, хвилястих гілок винограду — основний мотив рослинної вишивки. Особливої популярності набули мотиви “виноград”, “барвінок”, “конвалія”, “маки”, “лілія”, “дубове листя”. Техніки вишивання — “хрестик”, “стебнівка”, “гаптування”, “мережання” (“цирування”). Рослинна вишивка Опілля, як і Підгір’я, поліхромна. Поширеною на теренах Опілля також була вишивка запасок з оксамиту бісером (значно рідше, ніж нитками), застосовують бісер також при оздобленні “горсетів” і “сардаків”. Орнаментовані кораліками деталі святкового одягу українців найімовірніше уперше з’явилися на Лемківщині. Особливо вибагливо прикрашали бісерними вишивками безрукавки — так звані “лайбики” — у південних районах краю [13, 324-346]. Незважаючи на відстань, цей регіон, де було поширене надзвичайно вправне вишивання кораліками та давні традиції бісероплетіння, міг активно впливати на оздоблення одягу бісером в сусідніх регіонах України. У 1940-х роках, у добу депортації та масо-

вих міграцій, разом з переселенцями з Польщі, на Львівщині, Тернопільщині, сучасній Івано-Франківщині та інших західно-українських теренах з’являється чимало лемківського одягу та прикрас, що, безумовно, вплинуло на виготовлення компонентів опільського вбрання.

До чоловічого стегового одягу належать штани (“портки” — Г. Л.), які шили з грубого домотканого полотна — дев’ятки чи десятки. Вони переважно були білого кольору, довжиною до кісточок, у талії стягувалися на очкур. Портки носили влітку, інколи восени чи навесні, якщо було тепло. Якщо взували чоботи, то заправляли портки в холяви, при ходаках — у онучі, або ж носили поверх онуч. Ще існували сукняні “биті” штани — “холошні”, вузькі, які з’єднувались по боках декоративним швом. Основний крій — ромбоподібний, прямокутний. Утримували холошні на талії за допомогою ремня (“паска”), найчастіше чорного кольору. У народі говорили, що до холошень потрібно кожуха. Одягали холошні взимку [14, 45]. Я. Головацький вказує, що штани в підгір’яні були просторіші, ніж у бойків і гуцулів [3, 54]. У містах у кінці ХІХ ст. носили “райтки” темного кольору — чорні або сірі, з фабричної тканини.

Ці основні комплекси жіночого та чоловічого одягу носили влітку, але перепади температури змушували використовувати допоміжний одяг — нагрудний, що захищав верхню частину тіла. На території Опілля та Підгір’я побутував одяг без рукавів (лейбики (лайбики), камізельки, корсетки, жупани), які виготовляли з тканини або хутра, залежно від призначення були довгими або короткими, прямоспинні чи приталені. Корсетки шили з доморобного сукна, а пізніше — з легкої фабричної тканини на підкладці. Корсетка облягала стан і розширювалася від талії до низу “вусами”. Глибокий виріз горловини відкривав вишиту сорочку. Поли й низ оздоблювали аплікацією, мереживом. Носили на Підгір’ї і безрукавки-лейбики з темно-сірого або коричневого сукна, прикрашали петлицями в нагрудній частині. На півночі Дрогобиччини лейбики шили приталеними з купованої матерії зелених чи синіх кольорів. Передні поли, викоти рук і шиї, а також нижній край цих лейбиків оздоблювали нашитою кольоровою тасьмою, якою у ви-

гляді рослинної орнаментики оформляли центральну частину. У східних районах були поширені приталені лейбики [12, 41].

Лейбик носили на Підгір'ї і жінки, і чоловіки. Це був прямиоспинний верхній одяг без рукавів. Шили із сукна домашнього виготовлення, поли прикрашали кишенями та металевими гудзиками (іл. 7).

На Опіллі нагрудним жіночим одягом служили безрукавки “лайбики”, корсетки, горсики, байбараки. Лайбики шили прямиоспинними з нефарбованого домотканого полотна чи битого сукна й обшивали вовняними кольоровими шнурками [12, 40]. Поширеними були корсетки (“керсети”) з клинцями в талії, так звані “герцаги з лапцями”. Нижній край викінчували або орнаментальною смугою, або щільним рядом клинців — лапців. Безрукавки з лапцями зафіксовано також і на Підгір'ї (іл. 4). Вишивали на фабричній тканині — оксамиті. Техніка вишивання — гаптування (“гафтування”). Ця техніка на Опіллі особливого розвитку набула на початку ХХ ст. Орнамент вишивки — рослинний, у вигляді прямих, хвилястих гілок з букетами квітів, листків, пуп'янків і у вигляді розгалуженої гілки із симетрично розташованими галузками винограду. У Галицькому районі переважали яскраві кольори: червоний, рожевий, жовтий, бузково-фіолетовий, зелений, білий. Часто в одній квітці поєднано по три, чотири різні відтінки, де найсвітліші кольори легко переходять у більш насичені звучання. У селах Рогатинського району у вишивках жупанів, корсеток — стримана кольорова гама, де орнамент вишивки складається з трьох, чотирьох кольорів. Основним мотивом орнаменту є восьмипелюсткова квітка з дрібними листками та пуп'янками. Вишивку на корсетках, байбараках, жупанах виконували технікою заповоч дрібним бісером і лелітками та розташовували широкою вертикальною смугою на полах. Квіткові мотиви також були внизу на спинці виробу. Краї байбараків обшивали прямими стібками у вигляді зубців [11, 161].

Верхнім одягом на території Опілля та Підгір'я і жінок, і чоловіків були свити: прямиоспинні, з ушитими по боках клинами та невеликими розрізами в долішній частині, і приталені сіряки, з відрізною спинкою та двома вставними від лінії талії кли-

нами, які поширювали свиту донизу. Пріоритетним був білий колір. На Підгір'ї дівчата носили свитки — білі з клинами по боках і невеликими розрізами в долішній частині, які підперезували червоним поясом, оздоблені по швах чорним шнурком. З малюнків Ю. Глоговського бачимо, що свитки на Підгір'ї в оздобленні відрізнялися певними локальними рисами [4, 216].

На початку ХХ ст. на Опіллі (у селах Рогатинського району) були поширені жупани (жіночий одяг) чорного кольору, оздоблені вишивкою або і без неї. У містах ополани носили сині “кавтани” з вилогами і коміром, який на спині завершувався кутом. Кавтан мав відрізню спинку, приталений, з вузькими рукавами із закатами. Оздоби на синьому кавтані були світло-голубі та жовті. Заможні жінки і дівчата носили червоні кавтани з синіми вилогами, коміром і манжетами. У нагрудній частині робили петлиці з тасьми [15, 199].

Верхній одяг постає яскравим свідченням соціального розшарування селян: бідніші селяни носили свитки з двома клинами по боках, які оздоблювали дуже скромно або не оздоблювали зовсім.

Улітку на Опіллі та Підгір'ї одягали полотнянку (полотняний довгополий одяг), прикрашений по швах вовняними нитками. Типовим довгополим одягом підгорян був сірак прямиоспинного крою з вставними клинами з боків — крилами, з невеликим коміром-стійкою та прямими рукавами. Побутували також короткі сіраки (до стегон), подібні за кроєм до піджака-куртка, темно-коричневий, з коміром-стійкою, прямою спинкою, прямим довгим рукавом. Декорували їх дуже стримано.

На Опіллі відомим верхнім одягом були піджаки-куртки з великим викладистим коміром, а також сердак — верхній короткий сукняний одяг з рукавами. Шили сердак з темносірого, чорного сукна. Оздоблювали вишивкою, шнуровим гаптуванням, китицями [12, 42].

На Підгір'ї також носили сердак — нагрудний одяг, який прикривав верхню частину фігури. Він має підшивку, але без рукавів. Сердаки носили дівчата, жінки та діти. Шили сердаки з плюшу, переважно чорного кольору, зрідка якогось іншого темного кольору. Для дітей і дівчат шили сердаки з білого до-

мотканого полотна, вишивали різнобарвними нитками, а також оздоблювали вишивкою з “волічки”. Були сердаки, вишиті “блискавками” (намистом). Орнаментальні мотиви були такі, як на запасці, що є обов’язковим елементом до сердака. У Рожнятівському районі домінував рослинний орнамент, виконаний гаптуванням. Сердаки були до пояса або 10-15 см нижче пояса, приталені або вільні. Застібали сердаки посередині грудей на “гафтки” (гачки), а в окремих поли ледве сходилися посеред грудей і не застібалися. Для роботи шили безрукавки, які на Підгір’ї називали “безрукавчьи”, які носили не тільки жінки, а й чоловіки [20, 48].

Крім безрукавок, носили й короткі темно-коричневі “куртки”, сердаки з коміром-стійкою, прямою спинкою, прямим довгим рукавом. Куртки декорували дуже скромно — прикрашали на комірі й краях піл чорним або сплетеним з червоної та білої ниток шнуром. Біля коміра прикріплені два шнури з китичками — дармовисами, які звисають на груди. У холодну пору носили прямоспинні свитки — сіряки, з клинами по боках і розрізами в долішній частині. На території Підгір’я свитки вирізнялися певними локальними рисами. У околицях Стрия побутовала свитка-сіряк з двома клинами по боках, оздоблений по швах голубим шнуром. У селах, наближених до Івано-Франківська, також носили білі свитки з двома клинами по боках, але оздоблені голубим шнуром і червоною вишивкою по краях піл, нагрудній частині та кишнях. У с. Гошів і с. Тисів Долинського р-ну зафіксовано побутовання ідентичної свитки з двома клинами по боках, але колір свити темно-коричневий, вона коротша від попередньо згаданих і сягає вище колін. З коричневого та сірого сукна шили сіряки на Рожнятівщині, оздоблювали товстими вовняними нитками темних кольорів, переважно зеленого. Такого кольору були й китиці [12, 42].

На Опіллі та Підгір’ї поширений верхній зимовий одяг — кожух, різні типи якого виготовляли в усіх кушнірських осередках України [16, 51]. Поширеними були довгополий кожух і короткі кожухи. За кроєм кожухи були розширені донизу й приталені до стану, а також прямоспинні. Оздоблювали кожухи сап’яном і кольоровою “волічкою”, а також вишивкою. В

орнаменті вишивки використовували такі мотиви: зірки (“звізди”), виноград, дубові листки, півонія, серце, куряча ніжка, яворові листки, фіалки. Хвиляста лінія, обабіч якої розташовували названі елементи, називалася “пasi”. Передки вишивали вертикальними смугами, на яких компонували вазонково-галузкові композиції. У різних варіантах повторюються мотиви розеток, квітів, гілок, зірок, листків тощо. Кишені оздоблюють аплікацією із сап’яну. Крім вишитих кожухів, були ще цілком білі, а також вишневі (іх фарбування та дублення забезпечувала дубова кора). Вишневі кожухи носили лише жінки та дівчата, цілком білі — чоловіки [15, 37].

На початку ХХ ст. на Опіллі масового поширення набули жіночі червоні кожухи — короткі, приталені. Вишивку розташовували в кутах полів і на спині. Матеріалом для вишивки були кольорові нитки та фабричні: гарус, волічка. Техніка вишивання — “гаптування”. На всій території Опілля кожухи оздоблювали тільки рослинним орнаментом. У кожухах на червоному тлі виділяється вазонково-галузковий орнамент з плавно окресленими квітами, листками, пуп’янками [11, 164].

Народний головний убір — одна з важливих складових частин народного одягу, надзвичайно розвинутий складний комплекс, що вміщує велику кількість компонентів, передбачає різні способи носіння, поєднання із зачіскою. Як обов’язкова структурна одиниця комплексу народної ноші, головний убір залежав від соціально-економічних факторів, географічних і кліматичних умов, світоглядних уявлень носія. Жіночі головні убори чітко розмежовували (за формою, способом носіння) на дівочі та жіночі.

Головним убором жінок на Підгір’ї були намітки, обруси та хустки. Своєрідністю вирізнялися способи пов’язування намітки, комбінованого пов’язування намітки та хустки. Дівчата голову не покривали, а в якості головного убору взимку носили хустку. До дівочих святкових головних уборів належав вінок, який виготовляли з живих і штучних паперових квітів, прикрашали позліткою, а інколи — пофарбованим пір’ям. Ззаду вінка були опущені на спину різнобарвні стрічки (“стончки”). Плели вінки з польових квітів — волошок, маку, ромашок

тощо. У коси дівчата заплітали “заплітки” — звичайні нитки чи смужки тканини, якими чіпляли коси до голови. Стрічки носили дівчата в косах на потилиці. Волосся завжди заплітали у дві коси, розділ робили посередині або з лівого боку [17].

Весільним головним убором нареченої на Підгір'ї був рантух — складене біле полотно, завдовжки до двох метрів, прикрашене посередині червоною стрічкою та квітами. Весільний головний убір с. Михновець Дрогобицької обл. (змалювала О. Кульчицька) складався з рантуха з нашитю на ньому кольоровою стьошкою і вінка з квітів, а в с. Грушів Меденицького р-ну вінок нареченої складався з паперових квітів, намистин, позолоченого барвінкового листя та шовкових стьожок [5, табл. 64]. Обов'язковим головним убором підгірянських заміжніх жінок був “чіпець” (очіпок). Шили його з білої бавовняної тканини на підшивці, прикрашали “корункою” (мереживом). Очіпок мав форму шапочки з округлим дном, а в задній частині стягувався мотузкою, прилягаючи до голови [14, 49].

Уперше одягала очіпок наречена, коли її в'язали на молодицю, йому приписували магічну силу. Пізніше наречену пов'язували квітчастою хусткою [17].

Заміжні жінки пов'язували на голову червону квітчасту хустку з тонкої тканини, кінці хустки опускали на спину (сягали нижче пояса). По хустці пов'язували намітку, яка обрамляла обличчя і створювала на голові убір циліндричної форми. Ззаду кінці намітки пов'язані у петлю — “цибу”. На Підгір'ї жінки пов'язували голову наміткою, обрусом, хусткою [12, 51].

У Калуському районі жінки пов'язували голову синьою хусткою, яку зав'язували на потилиці, кінці опущені — один на спину, інший на груди. На синю хустку накидали довгу білу прямокутну намітку, закріплену на голові. Для цього з вужчого краю з двох боків пришивали тороки і прив'язували ними намітку до голови, трохи вище потилиці поверх твердого циліндричного очіпка. У с. Тисів головний убір складався з обруса, який закривав плечі та спину, його накладали поверх твердого циліндричного очіпка. У с. Добрівляни білу велику квітчасту хустку складали по діагоналі й закладали так, щоби над чолом утворилася висока складка. Кінці хустки зав'язували ззаду, а

обличчя обрамляла стрічка, зав'язана під підборіддям. Цікавий головний убір у жінок з м. Болахів: на голові обручевидний очіпок, по ньому синя хустка, а зверху пов'язано ще й намітку — “завійку” прямокутної форми [4, 217].

Міщанки носили не хустки, а шапки досить складної форми. У Дрогобичі жінки носили шапки з верхом сферичної форми, яка в нижній частині облямована хутром. З боків шапки червоні навушники підняті й зав'язані згори червоною стрічкою. У Стрию жінки пов'язували голову наміткою так, що один кінець, покриваючи очіпок, обрамляє обличчя, обвиває шию та спадає на груди через праве плече. Зверху на намітці — висока циліндрична, з овечого хутра шапка, подібна до чоловічої. Шапка по горизонталі пов'язана білою хусткою вузликком спереду, два її невеликі кінці стирчать у різні боки. Такий головний убір зафіксував ще у першій половині ХІХ ст. І. Вагилевич [18, 118], є про нього згадки і в Я. Головацького [3, 27]. Найсвятковішим головним убором опільської заміжньої жінки, який одягали під час кожної урочистості, був рантух — довга вузька біла тканина, якою обвивали голову, а довгі до пояса кінці опускали на плечі. Дуже часто саме рантух був шлюбним подарунком чоловіка для жінки [19].

Серед опільських жіночих традиційних головних уборів платових (“намітка”, “перемітка”, “обрус”) також побутували узорноткані чи вишивані “бавниці” — аналог перемітки у вигляді шматка полотна, вінкоподібно укладеного на голові, один або два кінці якого прикрашені тканинами або вишиваними узорами. Традиційним головним убором жінок виступала хустка, яка мала різні способи пов'язування. Обв'язували жінки, а передусім дівчата, голови взористими хустками з френдзями, притому найяскравіших кольорів. Часом, зокрема у старших жінок, хустки були й темні, чорні чи темно-сині, з дрібними білими квітами, розкиданими по тлі.

Улітку чоловіки на Опіллі носили солом'яні капелюхи, сплетені зі свіжої соломи, округлі, з уміру широкими крисами, прикрашені стрічкою голубого або улюбленого червоного кольору. У холодну пору року носили високу овечу циліндричну шапку із суконним зеленим чи синім верхом.

Як чоловічі головні убори на Підгір'ї побутовали шапки з овечого хутра, фетрові та солом'яні капелюхи. На Стрийщині носили високу конусоподібну шапку з овечого хутра. Такі самі шапки носили заможні селяни сіл Добрівляни й Підмихайля Калуського району Івано-Франківської обл. Шляхтичі підгірської частини Бойківщини носили шапки у вигляді невисокого циліндра, розширеного догори. Міщани носили високі циліндричні шапки, розширені у верхній частині, або високі сірі циліндричні шапки з чорним верхом [4, 221].

Солом'яні капелюхи на території Підгір'я були у широкому вжитку. У Калуському районі Івано-Франківської обл. прикрашали капелюхи червоною стрічкою, яка вільно звисала ззаду.

Схожість рельєфу місцевості, кліматичні умови, ідентичні заняття призвели до побутування на території Опілля та Підгір'я однакових типів взуття, які вдало поєднувалися з комплексом одягу.

Як довідуємося зі збережених музейних колекцій, у кінці ХІХ ст. взуттям жінок, чоловіків і дітей були шкіряні ходяки, які взували з онучами та вовняними шкарпетками. Ходяки шили із суцільного шматка грубої коров'ячої чи свинячої шкіри, загинаючи та стягуючи по боках. Передок був гостроносий або тупоносий і мав п'ять зморщок у носовій частині. Позаду п'ятки та по боках робили отвори для ремінців, якими кріпилися ходяки до ноги. Після Другої світової війни широкої популярності набуло взуття з гуми. Щоб у гумових ходяках було тепло взимку, використовували солом'яні віхті, які закладали всередину ходяка, а ноги завивали онучами. До ніг ходяки прив'язували волоками. Чоловічі волоки виготовляли з тонкої телячої шкіри, а жіночі — з ниток овечої вовни. На зиму до ходяків плели з овечої вовни так звані "штуці", на зразок сучасних шкарпеток, але без вив'язаної ступні. "Штуці" натягували аж до колін [20, 116].

Побутували на цій території дерев'яники (деревильники) — черевики, верх яких був зі шкіри, а підошва дерев'яною. Це виготовляли суконне валяне взуття "папучі", які взували взимку поверх чобіт, щоб було тепло і не ковзко [14, 38]. Чоботи й черевики виготовляли шевці з тонкої коров'ячої або

свинячої шкіри. Заможніші селяни взували чоботи, бідніші — постолои. До святкового взуття належали чоботи на низькому "обцасі" (каблуку) з високими холявами для чоловіків жінок, і дітей, а також чобітки з короткими холявами "посеред литки", які мали каблук, підбитий металевими підківками. Вони призналися для дівчат. Крім чобіт, жінки й дівчата взували на свята черевички на високому каблуку, які спереду шнурували [14, 38].

Важливим елементом одягового ансамблю були прикраси. Опілянки одягали на шию намиста найрізноманітніших кольорів, обов'язковим елементом кожного намиста був жовтий (мідяний) хрестик, а їхня кількість вказувала на заможність власниці намиста. Багатші господині носили намиста, в яких величина й кількість окремих низок зростала відповідно до заможності [21]. Намиста були різними за матеріалом, кольором, формою, за способом носіння. Найбільше цінували намиста з дорогих природних матеріалів — коралів, бурштину, перлів, гранатів, скла, смальти. У ХІХ ст. серед заможніших верств населення було розповсюджене привозне намисто з гранатів і кольорової смальти: кровавниці, блискавки, перли. У Галичині коралове намисто набуло найширшого розповсюдження, хоча й залишалося малодоступним для бідніших верств населення. Кількість разків коралового намиста в заможніших жінок доходила до 25-ти, бо йому приписували й лікувальні властивості. Бідніші залишалися при намистах із скляних коралів різноманітної форми та кольорів, найчастіше синіх і білих. Після тридцяти років жінки частіше відмовлялися від намиста, а жінки похилого віку носили намиста невеликі й темні.

Також на Опіллі були у вжитку бісерні оздоби — жіночі нашійні стрічкові гердани, вишиті нагрудні стрічкові гердани. Чоловіки носили вишиті або ткані бісером краватки [22].

На Підгір'ї дівчата та жінки оздоблювали шию коралями. Їх одягали у свята. Коралі передавали від покоління до покоління, це була сімейна реліквія. Коралі були різні за розміром, якістю, відтінками. Невеликі, у формі трубочок, коштували дешевше — колір тьмяний, між оранжевим і червоним. Великі коралі — червоні, округлої форми — дорожчі. У піст коралі не носили, хіба що скляні прозорі намиста різні за формою та

матеріалом (у вигляді горошин, конусоподібні тощо). Скляні намиста, крім прозорого і темного, були білого, жовтого та червоного кольорів. Діти виготовляли намиста з горобини (“скоруху”), шипшини (“свербигусу”) [20, 117].

До шийних прикрас належали гердани (ланки), виготовлені з бісеру (“пацьорок”). Ще виготовляли з бісеру “силянки” (від слова “силяти”). Вони мали вигляд круглого коміра з 3-х чи 5-ти смуг, з’єднаних між собою. Перша смуга найдовша, до неї приплітаються інші, вона одного кольору, наступна — з орнаментом, який розташований на темному тлі. Орнамент геометричний — ромби, квадрати, півкола або ж квіткові мотиви. Третя смуга утворюється з одноколірних півкіл, до яких підвішані “торочки” (висульки). Набули поширення ткани з бісеру жіночі прикраси у вигляді стрічки, яка щільно прилягала до шиї та закінчувалася сплетеними з ниток основи шнурками, які зав’язували на потилиці. Ширина ланок 2 см і більше. Їх підшивали тканиною. До нагрудних прикрас належали хрестики — срібні, золоті чи покриті емаллю. Носили їх на ланцюжках. Також носили “ментелики” — медальйони із зображенням Божої Матері [14, 50-51]. Також до прикрас належали “кульчики” (сережки). Їх носили жінки, дівчата й діти. Діти переважно носили мідні та срібні сережки, рідше — позолочені та золоті. Найчастіше сережки були у формі кільця, але різних розмірів і рисунків. Дівчата носили сережки більших розмірів, жінки — менших, у дітей були найменші, які мали форму малесенької кульки чи сердечка. Поширеними були сережки, виготовлені з бісеру, які здебільшого носили дівчата.

Кінець XIX і XX ст. — час радикальних змін. Широкого побутування набули фабричні тканини, які використовували у верхньому осінньо-зимовому, особливо чоловічому вбранні: покриття кожухів, виготовлення свит. Чоловіки почали носити фабричні капелюхи, жінки — фабричні хустки, промислове виробництво яких, однак, наслідувало народну традицію.

У хутряному й сукняному вбранні традиція утримується в крої, способі ношення, зберігається характерний силует, стримана гама кольорів. У народному вбранні співіснували дві течії: традиція давнього ручного виробництва та нового промислово-

го. Це була фактично співпраця. “Промислові” зміни захоплювали самі основи строю — виготовлення полотна. Фабричне полотно було якісно інакшим: мало правильну структуру, хімічно очищений білий колір, та фактура його позбавлена тієї живості, світлотіньових ефектів натурального кольору льону й конопель, які має полотно з пряжі ручного кручення. Це зумовило низку технологічних і художніх змін. Одяг прикрашали вишивкою, але насамперед лічильними техніками вишивання — заволоканням, низзю, лічильною гладдю, хрестиком, який став тепер найпоширенішим. Вишивати почали фабричними бавовняними кольоровими нитками — заповоччю. Тонке мистецьке чуття гармонійного поєднання матеріалів, технік і технологій продукувало й новий характер декору. У Підгір’я це вилилося у створення нового квіткового стилю з ґрунтовно розробленою структурою взорів, стійкими мотивами й колоритом.

Розглянуті комплекси одягу Опілля та бойківського Підгір’я засвідчують, що поряд з відмінностями у крої, кольорі, способі носити одяг є багато спільних рис, що зумовлено схожістю природно-географічних умов, характером господарської діяльності (вирощування льону та конопель для виготовлення тканин, використання злакових культур для виготовлення капелюхів) тощо. У підгірських районах Бойківщини простежуються елементи, характерні для Опілля. Це насамперед відсутність незшитого поясного одягу порівняно із сусідніми етнографічними регіонами, система розташування вишивки, конструктивні особливості одягових компонентів, особливості кольорово-тональної гами.

1. Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології. — Прага, 1942.
2. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Жовтень. — 1972. — №8.
3. Головацький Я. О народной одежде и убранстве русинов, или русских, в Галичине и Северо-Восточной Венгрии. — С.-Петербург, 1877. — 74 с.
4. Український одяг XVII — початку XIX ст. в акварелях Ю. Глоговського / Авт. упорядн. Кравич Д.П., Стельмащук Г.Г.; ред. Ю.Г. Гошко. — К.: Наук. думка, 1988. — 272 с.: іл.
5. Кульчицька О. Народний одяг Західних областей УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — табл. 74; 15 с.
6. Матейко К. І. Український народний одяг. —

К.: [б.в.], 1977. — 205 с. **7.** Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка: західні області УРСР. — К.: Наук. думка, 1988. — 192 с. **8.** Маковський С. Народное искусство Подкарпатской Руси. — Прага: Пламя, 1925. — 156 с.; Тумова М. Народна одяга на Подкарпатській Русі // Підкарпатська Русь. — 1924. — №3. — С. 72-79; Білецька В. Українські сорочки. Їх типи, еволюція та орнаментация. — К., 1934. — 67 с.; Гургула І.В. Народне мистецтво Західних областей України. — К.: Мистецтво, 1966. — 77 с. **9.** Ніколаєва Т. Історія українського костюму — К.: Либідь, 1996. — 176 с. **10.** Семчук Л. Вишивка в народному одязі Рожнятівщини та Долинщини // Народознавчі зошити. — 2009. — № 5-6. — С. 792-800. **11.** Олексюк О. Опільська вишивка кінця XIX — початку XX століття // Опілля як етноісторична цілісність // Матеріали наук.-теорет. конференції. — Тернопіль: Джура, 2008. — С. 158-168. **12.** Косміна О. Традиційне вбрання українців. — К.: Балтія-Друк. Т. 1.: Лісостеп; степ. — 2008. — 160 с. **13.** Стельмащук Г., Худик Г., Дмитриків Д. Одяг // Лемківщина (історико-етнографічне дослідження): у 2-х т. — Львів, 1998. — Т. 1. Матеріальна культура. — С. 324-346. **14.** Василечко Л. Літопис Ціневи. — Львів: Тиса, 2009. — 190 с. **15.** Білан М.С., Стельмащук Г.Г. Український стрій. — Львів: Фенікс, 2000. — 325 с. **16.** Горинь Г. Шкіряні промисли західних областей України другої половини XIX — початку XX ст. — К.: Наук. думка, 1986. — 90 с. **17.** Записано від Паньків М., 1931 р.н., с. Петранка Калуського р-ну Івано-Франківської обл. **18.** Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині // Жовтень. — № 12. — С. 117-130. **19.** Записано від М. Чолій, 1933 р. н., с. Коростовичі Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. **20.** Гук В. Церківна і Станківці // Історично-етнографічний нарис. Історичне видання. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. — 640 с. **21.** Записано від Т. Гусар 1945 р.н., м. Бурштин. **22.** Федорчук О. Типологія українських народних прикрас із бісеру // Народознавчі зошити. — 2003. — № 5-6. — С. 702-719.

Annotation

Losyk Galyna. The folk dress in the Opillia and Pidgirya in the end of XIX – XX century. The article deals with the study of the sets of folk dress in the Opillia and Pidgirya territories. The components of folk dress have been analyzed in terms of socio-economic factors, geographical and climatic conditions, worldviews and the nature of business activities. The components of dress have been classified by gender, age and property features and by the way they are worn. The significant attention has been payed to the technological and aesthetic moments of the formation of the folk dress sets in the given territories. It has been shown that ethnic and anthropological similarity resulted in common features in the sets of dress in the Opillia and Boiki Pidgirya territories and compliance of their form and artistic solutions with long-standing traditions. At the same time it was pointed to the explicit local specifics.

Key words: folk dress, components of dress, local specifics, manufacturing techniques, fit, decorating techniques.

Аннотация

Лосык Галина. Народная одежда Ополья и бойковского Подгорья конца XIX — XX вв. Статья посвящена исследованию комплексов народной одежды Ополья и Подгорья. Проанализированы компоненты народной одежды в зависимости от социально-экономических факторов, мировоззренческих представлений, характера хозяйственной деятельности. Произведена классификация компонентов одежды по половым, возрастным и имущественным признакам, а также по способу ношения. Существенное внимание уделено технологическим и эстетическим факторам формирования комплекса народной одежды на исследуемой территории. Показано, что этническое и антропологическое родство повлекли общие признаки в комплексах одежды Ополья и бойковского Подгорья, соответствие их форм и художественного решения давним традициям. Одновременно обращено внимание на выразительную локальную специфику.

Ключевые слова: народная одежда, компоненты одежды, локальная специфика, технология изготовления, крой, техника декорирования.